
VARGA GYULA

ARTHUR SCHOPENHAUER FILOZÓFIÁJA
REVICZKY GYULA ELMÉLETI MUNKÁIBAN

Többé-kevésbé minden nemzeti irodalomról elmondható, hogy történetében volt egy „elveszett nemzedék”, egy olyan generáció, amelynek tagjai tehetségük alapján sokkal többre lettek volna képesek, ám egyrészt saját hibáik, másrészt pedig a kor elvárásainak teljesíthetlensége miatt nem váltak nagy alkotókká. A magyar irodalomban leginkább az Ady előtti kor Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő, Kiss József költészetével fémjelzett lírikusnemzedéke érdemli ki ezt az elnevezést. Arany János árnyékában nő fel ez a nemzedék, de a még élő költőóriás irodalomfelfogásával ellentétes irányt képviselnek, s nem szívvelheti őket a korszak irodalmi ízlésének harcos alakítója, a népies-nemzeti iskola ideológusa és főszerzője, Gyulai Pál sem. Ennek oka valószínűleg az lehetett, hogy Reviczky és társai költészetében tartalmilag, sőt, programszerűen jelen volt két motívum: az egyik az ún. általános emberi eszméje, az, hogy ezek a fiatal költők az egész emberiség szolgálatát állították a művészek elé például, s nem csak a nemzeti jellegű témákat keresték. A másik, hogy olyan új eszmeiséget is felfedezhetünk műveikben, amelyek egyáltalán nem vágnak össze a népies-nemzeti iskola eszmeiségével. Reviczky (és kezdetben Komjáthy is) Schopenhauerért lelkesedik, Szabó Endre a szocialisztikus tanok felé halad, Rudnyánszky Gyula pedig különös keverékét alakítja ki a szocialista eszméknek és a katolicizmusnak. Nem véletlen, hogy a népies-nemzeti iskolát dicsőítő Horváth János is éppen ebben a momentumban fedezte fel másságukat: „először Reviczky Gyula siklott le a nemzeti klasszicizmus eszményi pályájáról, amikor témájává tette a költészetnek a filozófiát”.¹ Habár erről a kapcsolatról már sokan írtak, úgy vélem, érdemes lenne megvizsgálni, vajon valójában milyen mélységben ismerte Reviczky Schopenhauert, és milyen szerepet játszott a német bölcselő Reviczky esztétikai elveinek a kialakításában. Erre szeretnék választ kapni az itt következő lapokon: valóban olyan nagy jelentőségű volt-e Reviczky és Schopenhauer kapcsolata, hogy valósággal leterelte az ifjabb nemzedékeket a „nemzeti klasszicizmus” ideális vonaláról?

Ha végigtekintünk a Reviczky Gyula költészetét vizsgáló munkák során, meglepődve tapasztaljuk, hogy a schopenhaueri filozófiához fűződő kapcsolatát mindenki kész tényként kezeli, méghozzá úgy, hogy a magyar poeta filozófiai felkészültségét és műveltségét erősen túlbecsülik (kivéve Vajthó Lászlót és a rá hivatkozó Varga Pált). Ez elsősorban azért történt, mert a kérdés korábbi kutatói nem végeztek filológiai vizsgálódásokat. Egy költő és egy bölcselő művei között ugyanis alapvető különbség, hogy a művész szabadon bánik az anyagával, legyen az bár a tudomány vagy a filozófia. Ezért, ha a filozofáló művészek alkotásait

¹ HORVÁTH JÁNOS, *Újabb költészetünk világnézeti válsága*. In *Károlyi- emlékkönyv*. Bp., 1933. 266–282.

olvassuk, azt fogjuk látni, hogy rendkívül sokszínű lehet ez az irodalmi interpretáció, a dogmatikus tankölteménytől kezdve, amely nem „esztétizálja” a bölcseleti témát, egészen a Hölderlin-féle poézisig, ahol a filozófiai alap gondolat egy autonóm költői nyelvben tűnik elő. Éppen ez a sokszínűség az oka annak, hogy nagyon óvatosan kell eljárunk akkor, ha egy ilyen kapcsolatot vizsgálunk, nehogy túlzó megállapításokat tegyünk vagy a hatás fokáról, vagy az adott költő ismereteiről. Reviczky életrajzíróitól tudjuk, hogy mikor ismerkedett meg először Schopenhauer műveivel: 1874-ben Garamújfalun nevelősködik, Liphay Ágost földbirtokos fiát tanítja, amikor annak gazdag könyvtárában olvassa a materialista, pesszimista, fatalista műveket, Lucretius *De rerum naturáját*, Schopenhauer *Etikáját*, Turgenyevet, Strausstól *Jézus életét*. Mélyebben azonban – életrajzírói szerint – csak 1878-ban ismerkedik meg a frankfurti bölcselet munkáival, amikor pesti nyomorúságában egy volt iskolatársa, Tocsek Sándor karolja fel. Tocsek ebben az időben kapta kézhez 100 000 forintos örökségét, s a kor „dekadenciájának” megfelelően minél hamarabb igyekezett elkölteni ezt a tetemes pénzüsszeget.² Nem szokatlan jelenség ez abban az időben: a Habsburg alattvaló válságérzékiségének egyik kifizési lehetősége. Claudio Magris elemzi ezt a jelenséget a *Habsburg-mítosz* c. művében: „Éljen őfelsége a Pezsgő! – kiáltanak fel a vigadozások tetőpontján; mámor őfelsége a múzsája ennek a könnyed, víg extázisnak. A felvonásvégeken minden operettnben fölhangzik a jókedvű kiáltás, valósággal jelszava e társadalomnak: pincér, pezsgőt!”³ Reviczky barátja is beleveti magát az élvezetekbe, s mindenhová magával hurcolja a pénztelen, rászoruló költőt; enni ugyan nem ad neki, de pezsgővel torkig itatja, télikabátot nyáron vesz neki, míg télen hagyja, hogy „barátja” könnyű nyári felöltőben járkáljon. Ennek a bohém-ségnek keres filozófiai alapot Tocsek, s azt Schopenhauerben véli megtalálni, tulajdonképpen félreértve a német bölcselet, akitől a legtávolabb állt az ilyenfajta életmód. Reviczky is nála ismerkedik meg bővebben a schopenhaueri filozófiával, ám nem marad meg társa szállóige-filozofálásánál, hanem mélyebben tanulmányozza a bölcselet etikai és esztétikai részét. Ennél tovább azonban sohasem jut: még 1885-ös tanulmányában is, melyről később még bővebben fogok szólni, csak az etika és az esztétika területe az, amelyet értékesnek tart Schopenhauer műveiben.

Amint azt fentebb említettem, Reviczky már 1873–74-ben megismerkedik a frankfurti gondolkodó műveivel, saját műveiben azonban csak 1876 után fedezhetünk fel erre utaló momentumokat. Versei közül csak az 1877–78-as év termésében találhatunk schopenhaueri ihletésű dalokat. 1876-ban a Figyelőben jelenik meg tollából a *Szenvedély és világfájdalom* c. tanulmány, amely egy Schopenhauer-idézetrel kezdődik, s a későbbiekben is követi Schopenhauer gondolatmenetét a zseniről. Ezzel máris megcáfolhatjuk Komlós Aladár feltevését, aki azt írja Reviczky 1878-as *Schopenhauer olvasása* c. költeményéről: „olyan nézeteket tulajdonít Schopenhauernek, hogy azt kell hinnünk, ez időben még csak felületesen, talán csak hallomásból [!] ismerte a filozófust”.⁴ A költő tanulmányában teljesen átveszi a schopenhaueri fejtegetést a zseniről, sőt egy egészen hosszú idézetet is citál belőle: ez az idézet Schopenhauer főművének második kötetéből való, tehát

² KOMLÓS Aladár, *Reviczky Gyula*. Bp., 1955. 46.

³ Claudio MAGRIS, *A Habsburg-mítosz*. Bp., 1989. 35.

⁴ KOMLÓS Aladár, *i. m.* 37.

bizonyos, hogy a költő már ekkor olvasta a *Világ mint akarat és képzet* egyes részeit. A genie genealógiáját Reviczky így képzeli el:⁵

Világnézet	Szenvedély	Fantázia
<u>Egyéniség</u>	<u>Melancholia</u>	<u>Meggondoltság</u>
<hr style="border: 0.5px solid black;"/>		
Genie		

Az összetevőket Schopenhauer nyomán képzeli el így Reviczky; a fantázia szükségességét igazi schopenhaueri érveléssel magyarázza meg: „A fantázia az akarat egyhangú, de állandó világát tarka, változékony világgá varázsolja: létrehozza a szenvedélyt.”⁶ (Mindezt anélkül teszi a költő, hogy a tanulmányban másutt szót ejtene az akaratról, amely a schopenhaueri filozófiának fő kategóriája.) Schopenhauer taglalja a fantázia szükségességét a zseniről írott részletben: „A fantáziával megáldott olyan elméket idézhet, akik neki helyes időben feltárják az igazságokat, amelyek a dolgok pusztá valóságát csak gyengén, csak ritkán és többnyire akkor sem a megfelelő időben mutatják meg. Ehhez úgy viszonyul a fantázia nélküli, mint a szabadon mozgó, tehát szárnyakkal megáldott állatokhoz a sziklákhöz ragasztott kagyló, amelynek ki kell várnia, hogy mit hoz számára a véletlen.”⁷

Schopenhauer-től származik Reviczky tanulmányában a meggondoltság kategóriája is, igaz, csak közvetetten. A meggondoltságot, mint lángész-erényt először Jean Paul vezeti be az esztétikába, s tőle veszi át Schopenhauer: „Az itt leírtak értelmében fogom fel, ha Jean Paul (Vorschule der Aesthetik § 12) a zseni lényegét a meggondoltságba teszi.”⁸ A frankfurti filozófustól származik a melankólia szükségessége is. Reviczky így interpretálja ezt: „...van egy még nagyobb költő, aki éppúgy éli az életét, ezt a hiúságok hiúságát, aki nemcsak látja, de egyszerűsmind belátja az emberiség nyomorát s azt is tudja, hogy ezen változtatni nem lehet. Byron, Lenau nagy költők, de Cervantes, Molière még nagyobbak, mert megismerni a világ haszontalanságát csak nagy, kibékülni vele csak nagy és bölcs lélek képes.”⁹ Ugyanakkor Schopenhauer ezt írja: „Általánosságban a zseninek adatott melankólia abban áll, hogy az életakarát, minél fényesebb értelem világítja meg, annál világosabban látja meg létének nyomorát. A tehetséges elmék oly gyakran emlegetett borús hangulatának jelképe a Montblanc, amelynek csúcsai többnyire felhősek; de olykor, főleg kora reggel felszakad a felhőfátyol, és a hegy, a napfénytől vörösen, s felhők fölötti égi magasából lenéz Chamouni-ra, és az olyan látvány, amelynek láttán mindenkinek meghasad a szíve.”¹⁰ (A kép meglepő módon hasonlít Vajda János: *Húsz év múlva* c. versének képsoraira.) A szenvedélyt Reviczky az akarattal azonosítja: „A szenvedély amaz akarat, mely fájdalmat okoz...”¹¹ Ezen a ponton eltér Schopenhauer-től, aki ezt mondja: „A zseni gyakran emlegetett rokonsága az örültséggel főleg éppen ezen a zseni

⁵ REVICZKY Gyula, *Szenvedély és világfájdalom*. In *Reviczky Gyula összegyűjtött művei*. Bp., 1944. 504.

⁶ Uo.

⁷ Arthur SCHOPENHAUER, *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Wiesbaden, 1972. 433.

⁸ Arthur SCHOPENHAUER, *i. m.* 436.

⁹ REVICZKY Gyula, *i. m.* 502.

¹⁰ Arthur SCHOPENHAUER, *i. m.* 438.

¹¹ REVICZKY Gyula, *i. m.* 503.

számára lényeges, de egyébként természetellenes értelem-akarat szétválasztáson alapul... Az intellektus ama abnormális túltengése, amennyiben kellő túlsúlyban van, elszakad az akarattól, és eredetét elfeledve, saját erejéből és nyugalmasságából szabadon tevékeny lesz, amiből a zseni alkotásai keletkeznek.”¹² Ennél is nyilvánvalóbbak azok a hasonlóságok, amelyekről Vajthó László ír Reviczky esszéit elemezve: „Ha Schopenhauer a vadászéletből hoz fel példát, a zseni és a tehetség szembeállítására, akkor Reviczky azt mondja, a zseni nem vadászik népszerűsége. Schopenhauer a zseni lassú érését, késő beérkezését a füge, datolya példájával illusztrálja, Reviczky a borral. S amikor azt mondja, hogy csak a tehetség bolygó szellemének van szüksége a zseni napfényére: ennek önfénye van, a szép frázis csattanóját Schopenhauertől veszi: geborgtes Licht: eigenes Licht.”¹³

Ugyanebben az évben jelenik meg Reviczky *Humor és materializmus* c. cikke, amelyben bővebben kifejti sajátosságos esztétikai nézeteit, amelynek csírát már két évvel azelőtt leírta *A humor pszichológiája* c. esszéjében, több más írásával együtt, s ki is akarta adatni ezeket egy gyűjteményben.¹⁴ Érdekes egy pillanatra elidőzni ennél a humorfilozófiánál. Reviczky szellemi fejlődésére rendkívüli hatással volt az az életrajzi esemény, amelynek során reményteljes nemesifjúból a periférián élő értelmiségi proletár lett. Tizenkilenc éves korában édesapja meghalt, s ekkor derült ki, hogy a nyugalmazott katonatiszt kicsalta a rábizott birtokokat az árvaszéktől, amelyek pedig – anyja végrendelete után – a fiát illették volna, sőt, el is adta ezeket. Ezzel azonban még nem értek véget a családott fiatalember hányattatásai: hamarosan kiderült, hogy tulajdonképpen jogtalanul viseli a nevét is, édesanyja nem Reviczky Kálmán felesége, Zmeskál Judit volt, hanem egy Bálek Veronika nevű kis cseléd lány, akitől erőszakkal vették el, s aki után őt is Bálek Gyulának hívják. Ettől kezdve válik életében, költészetében fontossá a szenvedés, az érzelmek kifejezése. Elméleti tanulmányait is ez irányban végzi. Ekkor alakítja ki humorfilozófiáját, amelynek elsődrendű forrásai Addison és főleg Jean Paul írásai. Ez a humorfilozófia a részvételmes emberi magatartást kívánja átültetni a művész gyakorlatába, rezignáció és értelgősség keverékét: „...Részemről bátran bevallom érzélgősségemet, hogy Shakespearenál és Boznál ott, ahol igazán humorosak, sohasem nevettem, s nem egészen lelki betegség és sirhatnamság jele, hogy én Arany Érzékeny búcsúját szentimentális, majdnem pityergő hangon szoktam olvasni...”¹⁵ Ehhez a humorfilozófiához kapcsolódik a *Humor és materializmus*ban a schopenhaueri filozófia és az a „materializmus”, amit Reviczky megismert a néhány év alatt. „Világnézetét” Reviczky az esszé végén pontokba foglalja, amelyek egy-egy szentenciózus megállapítást tartalmaznak, szám szerint ötöt: ezekkel akarja a költő megalapozni sajátos, eklektikus új morálját. Ezekben az elmélkedésekben a schopenhaueri tanok keverednek a materialista eszmékkal, pontosabban Büchner és Feuerbach gondolataival. Az első pontban azt szögezi le Reviczky, hogy „Minden halállal új élet kezdődik s minden élet egy halálba kerül.” Schopenhauer főművének „A halálról” c. fejezetében így fejezi ezt ki: „Minden újdonsült lény frissen és eleven lép ugyan az új életbe, és ezt ajándékként élvez: azonban nem lehet semmiféle ajándékról szó. Friss létét

¹² VAJTHÓ László, *Reviczky Gyula*. Bp., 1939. 65–94.

¹³ ARTHUR SCHOPENHAUER, i. m. 443.

¹⁴ KOMLÓS Aladár, *Reviczky Gyula*. Bp., 1955. 26.

¹⁵ REVICZKY Gyula, *A humor pszichológiája*. Bp., 1944. 471.

megfizette valaki más öregsége és halála.”¹⁶ A második pontban az anyagmegmaradás elvét magyaráztatja Reviczky, s azonnal meg kell jegyeznünk, hogy ezt is a már említett helyről veszi át. Ő így fogalmaz: „Amit mi halálnak nevezünk, az visszatérés a természet ölébe.”¹⁷ Schopenhauer pedig ezt mondja: „Ha tehát a mindenség anyja gondtalanul és vigyázat nélkül küldi gyermekeit ezer veszély elé, ez csak azért lehet, mert tudja, ha elhullanak, az ő ölébe hullnak vissza, ahol meg vannak óva – hullásuk tehát csak tréfaság.”¹⁸ Reviczky így folytatja ezt a gondolatot: „A parányok, melyek összege az embert alkotó, számtalan részre válván, számtalan élet parányait képezendik. A parányok ezen örökké tartó kicserélésének, mint a betűk különféle összetevésének kombinációja végtelen. Az ember por és hamu, mely számtalan metamorphozison megy keresztül.”¹⁹ Schopenhauer a már idézett helyen ezt írja: „Ez az anyag, mely most mint por és hamu fekszik előttetek, nemsokára vízben feloldva kristállyá fog sűrűsödni, s mint fém fog csillámlani, majd elektromos szikrát hány, galvanikus feszülésénél fogva pedig oly erőt fejt ki, mely a legerősebb összeköttetéseket is szétbontván anyagföldet fémmé redulál; sőt ez az anyag magától fog növényé és állattá alakulni, s titokzatos méhéből fejlődik majd ki az élet, melynek elvesztésétől korlátoltságokban annyira remegtek.”²⁰ A harmadik szentenciásor a büchneri gondolatrendszer fontos részét is képezi: „Az agy a lélek”²¹ – de az állatokról írt rész, mely szerint az állatot kínozni ugyanúgy tilos, mint az embert, már a schopenhaueri etika egyik alkotó eleme a *Die beiden Grundprobleme der Ethik* c. művéből. Igen jellemző, hogy Reviczky itt még akkor is a materializmust emlegeti, amikor már a schopenhaueri filozofémákat építi be gondolataiba.

Tisztán schopenhaueri eredetű a negyedik gondolatcsoport, amely a tulajdonosságok örökléséről szól, s az idézet tanúsága szerint valószínűleg szintén a már idézett etikai műből származik, bár Schopenhauer főművében is kimerítően tárgyalja az öröklést, rengeteg példával alátámasztva különös elméletét, amely szerint az ember a jellemét apjától, az intellektusát anyjától örökli. Végül – habár a feuerbachi filozófiából hoz fel példát rá –, az emberszeretet, a részvét tana is fő szerepet kap a schopenhaueri életműben, mégpedig pontosan a már említett etikai munkában, amelyben a német bölcselő a részvéte nagy misztériumnak nevezi, az „etika egyetlen igazi hajtóerejének”.²² Ebből a műből idéz Koroda Pálról írott kritikájában is: „Das Schicksal ist grausam und die Menschen sind erbärmlich.”²³ Reviczkynek ez a tévedése, hogy a schopenhaueri filozófiát a metarializmussal egy címszó alatt tárgyalja, rámutat arra, hogy már ekkor is igaz rá Vajthó László mondása: „...ha kezünkbe kerülne Reviczky Schopenhauer-példánya, rongyosra olvasott oldalak váltakoznának felvágatlan lapokkal.”²⁴ Reviczky nyilván azért azonosítja a schopenhaueri eszméket a materialista gondolatokkal, mert nem ismeri Schopenhauernek a materializmusról alkotott lesújtó véleményét, amelyet a *Világ mint akarat és képzet* egyik „felvágatlan” oldalán így

¹⁶ Arthur SCHOPENHAUER, i. m. 577.

¹⁷ REVICZKY Gyula, *Humor és materializmus*, 514.

¹⁸ Arthur SCHOPENHAUER, i. m. 542.

¹⁹ REVICZKY Gyula, i. m. 514.

²⁰ Arthur SCHOPENHAUER, i. m. 539.

²¹ Ludwig BÜCHNER, *Erő és anyag*. Bp., 1905. 145–164.

²² Arthur SCHOPENHAUER, *Die beiden Grundprobleme der Ethik*, 239.

²³ REVICZKY Gyula, *Költői elbeszélések*. Bp., 1944. 523.

²⁴ VAJTHÓ László, *Reviczky Gyula*, i. m. 65–94.

foglalmaz meg: „Ezen eljárást próbálja a mai materializmus, amely bordély- és patikáriusinas-filozófiává lett.”²⁵ Későbbi tanulmányában, a *Századunk pesszimizmusában* már különválasztja Schopenhauert a materialistáktól: „Ez nagy és nemes erkölcsstan, méltó, hogy a jók vallása legyen, s érthetetlen azok előtt, akik a materializmus üres tanaiból tanulták meg gúnyolni a vallást és a filozófiát.”²⁶ Ez a műve azonban majd csak 1884-ben jelenik meg, addig viszont még egy sereg cikkében, tanulmányában felhasználja a schopenhaueri bölcséletet. Így például az ambícióról írott cikkében, amelynek maga az alap gondolata is schopenhaueri eredetű, de a közben felhasznált gondolatok is (anélkül, hogy megjelölne eredetüket) Schopenhauer-reminiszcenciák, vagy idéz a német filozófus műveiből, sőt, valószínű, hogy a Goethe-idézet is az esszé előtanulmányaiból eredhet. Schopenhauer ugyanis pontosan ilyen kontextusban használja főművének az esztétikáról szóló részében. A genie öntörvényűségének, önállóságának a bizonyítása hasonló a schopenhaueri elmélethez. Itt is felvillan azonban az, hogy Reviczky nem foglalkozik igazán ennek a filozófiának a metafizikai alapjával: idézetében csak azt említi meg, hogy a zseni alkotása öntudatlan, ám arról már nem beszél, hogy ez annak következménye, hogy a zseni alkotása pillanatában nem az akarat birodalmában él – holott ő maga idézi ezt a részt a lap alján: „...daß die künstlerische Unerkenntniß eine vom Willen ganz gesonderte und unabhängige, eine willensreine, willenslose ist”.²⁷ Ennélfogva Reviczky tanulmányaiban a zseni fogalma, amely a német filozófus bölcséletében olyan logikusan következik a metafizikai megalapozásból, csupán egyfajta arisztokratizmus lesz; később még visszatérek erre a jelenségre.

Reviczky kisebb esszéiben, cikkeiben is előfordulnak Schopenhauer-reminiszcenciák, amelyek közül Vajthó László egészen szép csokrot gyűjtött össze, mint például a *Valamit a könyvcímekről* c. írást, amelyben Reviczky egy Schopenhauer-idézet köré építi fel a jó címről írott fejtegetését. Legjelentősebb alkotása azonban ezen a témakörön belül a *Századunk pesszimizmusa* c. esszé, amely 1884-ben jelent meg a Magyar Szalon c. lapban. A cikk apropója Alexander Bernát hasonló című könyvének megjelenése és annak kedvező fogadtatása az akadémia részéről. Reviczkyt valószínűleg két dolog is felháborította ebben a tanulmánykötetben, amely Schopenhauer és Eduard Hartmann tanait mutatta be a magyar közönségnek: először is az, hogy az ő kedvenc filozófusát, akit félig-meddig művésznek tekintett, Alexander kantianus bölcselőként, rendszeralkotó gondolkodóként tárgyalja, másrészt pedig mindig is bizonyos ellenszenvet érzett a „hivatalos” elismeréssel szemben, s ez megmutatkozott az akadémia, az egyetemi katedra esetében is. Egyébként ennek is köze lehet Schopenhauerhez, legalábbis annyiból, hogy a német filozófus is sok helyütt ír lekicsinylően az egyetemi filozófia oktatásról, aminek egyik oka nyilvánvalóan a berlini egyetemen Hegeltől elszenvedett kudarc sorozat volt. (Schopenhauer és Hegel több mint tíz évig tanítottak egy egyetemen Berlinben, de ez alatt az idő alatt a „nagy pesszimista” óráit egyetlen hallgató sem látogatta, aminek az is oka volt, hogy a diákok Hegel óráira jártak, akit Schopenhauer mélységesen gyűlölt és lenézett, s óráinak időpontját úgy rendezte, hogy aki hozzá jár, az ne hallgathassa Hegelt.) Reviczkynek ekkorra már kiforrott világnézete van, amelyben Schopenhauernek egészen különös

²⁵ ARTHUR SCHOPENHAUER, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, id. kiad. I. 196.

²⁶ REVICZKY Gyula, *Századunk pesszimizmusa*, id. kiad. 557.

²⁷ REVICZKY Gyula, *Az ambícióról*, id. kiad. 522.

szerep jut. Az ő eszméi szerint a pesszimizmus nem filozófiai jelenség elsősorban, hanem pszichológiai, sőt (költői túlzással) patológiai. Elárulja ezt az esszé kezdő mondatában, amelyben mintegy tartalmi hors d'oeuvre-ben felsorolja a pesszimizmus képviselőit. „Mióta Jób kínos vonaglások közt az Istennel vetekedett, mióta Salamon király a hiúságok hiúságáról elmélkedett, mióta ismerjük Sophokles megható kesergését, hogy legjobb nem születni és mióta a monda ókori hajósai hallották ama kétségbeesett siránkozást, hogy 'meghalt a nagy Pán', mióta Jézus és Szákjamuni az ember gyöngeségét és a világi örömök hiábavalóságát hirdették; le egészen napjainkig, Schopenhauer buddaisztikus etikájáig, Byron erkölcsi csömöréig, Musset halhatatlan Solitude-jéig, Turgenyev fatalizmusáig, mindenhol voltak lelkek, akik a világot számonkérték szenvedéseikért, akik az érzékeny szívet szerencsétlenségnek mondták, akik mint az emberi szem a napba, nem bírtak nézni lelkük fényes álomvilágába anélkül, hogy ne könnyezzenek.”²⁸ Az alapképlet tehát az, hogy – Reviczky interpretálásában – a világban a nagy gondolkodóknál és művészeknél időről időre feltűnik a világbánat jelensége, amely nem azonos a logikai gondolkodás által elért kilátástalan nihilizmussal és a pesszimizmussal, hanem szomorú, belátó és rezignált lelkiállapot. A pesszimizmus Reviczky szerint az olyan elmélet, amely nem ismeri el a jó létezését, ezáltal nem is hisz benne.

Valójában azonban nem is a pesszimizmus a fontos a költő szemében, hanem az egyén, amely átéli ezt, s pesszimizista, hiszen „...a pesszimizmus nem fáj a szívnek s azért a józan okosság világnézetének mondható: a világbánat ellenben kínozza a lelket”.²⁹ Schopenhauer azonban nehéz lenne ilyen érzékeny léleknek bemutatnia, ezért Reviczky keres egy eszmét, amely a német filozófust is szenvedélyre ragadtathatta: az igazság fogalmát. „Hogy világbánata a legsötétebb színekből áll, megengedem, de objektívabb szellemet, az igazság lelkesebb hívét alig szült még ez a vak csillag, a mi földünk. S éppen ez a mindenkit meggyőző tárgyilagosság, az igazság ez elragadó heve okozzák, hogy ez a nagy filozófus senkit se fog kétségbeejteni, aki közelebről megismeri, aki megérti tanait, átérzi mély etikáját.”³⁰ Azt veti Alexander Bernát szemére, hogy: „Az sem egészen helyes eljárás, hogy Schopenhauernek (és elődjeinek) filozófiai rendszeréről, az akaratról és képzetről, terjedelmesebben ír, mint etikájáról, melyből legvilágosabban olvasható ki Schopenhauer világnézete. Aki a világbánatról akar írni, annak nem szükséges a metafizika úttalan utain bolyongania, mert a pesszimizmus nem tartozik a transzcendentális ismeretek közé.”³¹ Nyilvánvaló, hogy a költő és Alexander Bernát másról és másról beszélnek: Reviczky képtelen megérteni, hogy egy filozófus más szemmel vizsgálja egy másik gondolkodó művét, mint egy költő-interpretátor. Igaz ugyan, hogy a schopenhaueri részvét-etika pompásan beleillik a Reviczky-féle humorfilozófiába, ám rendkívül egyoldalú lenne a témával foglalkozó tudós részéről, ha egy adott filozófiai rendszernek csak az etikáját vizsgálná. Ráadásul a schopenhaueri életmű „kritikus pontja”, amint azt már említettem, éppen a metafizikájában van: abban a gondolatban, hogy az emberi létet nem a szellem uralja, hanem az öntudatlan, az akarat, amely azonban nem az egyéni akaratot jelenti, hanem a kanti *Ding an sich* megfelelője, amely

²⁸ REVICZKY Gyula, *Századunk pesszimizmusa*, id. kiad. 555.

²⁹ Uo. 557.

³⁰ Uo. 558.

³¹ Uo. 561.

különböző alakokban jelenik meg: a természetben a fizikai és kémiai erők, a növényeknél az inger, az állatoknál az ösztön, míg az embernél az akarat ennek a neve. Az akarattal küzdő embert éppen ez teszi nemessé: felismeri, hogy az egész világban csupán az akarat a pozitív, minden más negatívum: Így aztán minden örömnünk csak negatív öröm lehet, hiszen: „A fájdalmat érezzük és nem a fájdalomnélküliséget, a gondot érezzük és nem a gondtalanságot, a félelmet és nem a biztonságot”³² – az életünk a vágyakozással telik, s amint elértük célunkat, rögtön elfog az unalom bennünket. Kristálytisztá logikával következik ebből a művészet szerepe és feladata is: mivel az ember esetében az akarat úgy próbálja elérni célját, hogy mindennél tökéletesebb fegyvert ad a kezébe, az értelmet, azonban az ember ezt a fegyvert pontosan az akarat ellen is képes fordítani. Egyes esetekben előfordul az, hogy „hiba csúszik” az öröklés természetes rendjébe, s vannak egyedek, amelyek kétszer akkora értelemmel megáldva születnek, mint az átlagember: ezek a zsenik, akik képesek arra, hogy olyan esztétikai vagy filozófiai műveket hozzanak létre, amelyek ráirányíthatják a tömegember figyelmét az akarat igazi mivoltára, s ezzel időlegesen kivonhatják azt a hatalma alól. Ugyanígy az etikum kérdéseit boncolgatva Schopenhauer éppen metafizikai elveivel összhangban fejt ki, hogy az igazi etikum azért alapszik a részvéten, mert pontosan a világ igazi lényege, a „rossz” akarat ellen fordítja az egyént, akinek végül is semmilyen érdeke nem fűződik ahhoz, hogy egy másik individuum balsorsán szánakozzzék, sőt, inkább az az érdeke, hogy a létezők könyörtelen harcában felül maradjon.

Schopenhauer rendszerének az akarat az alfája és omegája; a rendszer minden pontja közvetlen összefüggésben áll az akarattal, a schopenhaueri filozófia centrumával. Reviczkynek tehát ez esetben sincs igaza, amikor az etikát függetlennek mondja a metafizikától – sőt, éppen az ő interpretációja válik így következtelenné, alapot nélkülözővé. Ha ugyanis az akarattól megfosztjuk a schopenhaueri etikát, akkor kijelentései nem lesznek egyebek összetartó erő nélküli frázisoknál. Reviczky maga is elismeri, hogy a következtelenséget nem tartja hibának a filozófiában sem: „S ezért nagy dicséretére válik Schopenhauernek, amit Alexander is elismer, hogy egészen individuális. Azt bizonyítja ez, hogy szívével gondolkodott. Ellentmondások vannak benne, mint egy lírikusban: hevül és csapong, mint egy költő.”³³ Reviczky tehát a gondolkodótól is ugyanazokat az erényeket várja el, mint a lírikustól. Gondolatmenete így nem egyéb, mint az egyéniség autoritására törekvő lírikus védekezése, amelynek kohézióját nem annyira logikai, sokkal inkább szenzibilis elemek alkotják. Természetes tehát, ha a tudományos filozófia-vizsgálatot a költő nem tudta értékelni, s olyan hiányosságokat kér számon Alexander Bernáton, aminek az nem volt köteles megfelelni. Más szempontból viszont igaza is van Reviczkynek, amikor néhány szempontot kíván adni a filozófus tudós bírálóinak: a schopenhaueri bölcselet ugyanis valóban különbözik a hagyományos filozófiáktól, amint erről ő maga vall: „Filozófiámat, minden eddigitől, a platónit némiképp kivéve, az különbözteti meg legbelső lényege szerint, hogy ez nem tudomány, hanem művészet.”³⁴ Schopenhauer fiatalkorában írónak készült egy időben, s olyan tehetséges volt, hogy egy ízben Goethe azt nyilatkozta róla az anyjának, hogy egykor majd nem

³² Arthur SCHOPENHAUER, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, II. 545.

³³ REVICZKY Gyula, i. m. 559.

³⁴ Arthur SCHOPENHAUER, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, II. 439.

a fiú lesz híres anyjáról, aki korának kedvelt íróője volt, hanem a fia után fogják ismerni Johanna Schopenhauer nevét. Könnyed stílusa, lenyűgöző olvasottsága nem véletlenül váltották ki Babits Mihály dicsérő szavait sem: „Néha úgy tűnik föl, mintha Schopenhauer ezekből a századokon, sőt évezredekken át szétszórt írók és költők legmélyebb mondásaiból akarná összeállítani a maga mondanivalóját. A filozófia ismét emberi nyelven szól, mint valaha Hume idejében.”³⁵ Schopenhauer bölcselése éppen azért olyan nagy hatású az ötvenes évek után, mert aránylag széles olvasóközönség alakul ki. A schopenhaueri filozófia megértéséhez nem szükséges külön előtanulmányokat folytatni, mint a német klasszikus filozófia több alakjának műveivel – elsősorban Kant és Hegel nyelvezete nehéz ilyen szempontból – világos, érthető stílusban ír, s ami lényegesebb, rendkívül érzékletessé teszi a szövegét az a Lukács által olyannyira bírált analógiás módszer, aminek nem elsősorban bizonyító, hanem ábrázoló funkciója a lényeges vonása.

Reviczkynek igaza van akkor is, amikor az akadémikus bírálatának egyik pontját kifogásolja: „Persze nem csálthatatlan [ti. Schopenhauer], a halandók közül eddig csak a pápa az, s téves felfogást az ő műveiből is ki lehet mutatni.”³⁶ A korabeli filozófia-bírálatoknak arra a vonására utal itt a költő, hogy a teljesen szabatosan kimutatható logikai linearitást tekintették egy filozófiai mű fő érdemének. Maga Alexander is e szempontból ítéli meg Schopenhauert: „Az akarat metafizikája Schopenhauer rendszerében a sok logikai ellentmondás zátonyain teljesen fennakad. Mégis mi tartja életben? Miért ragaszkodik Schopenhauer oly erősen hozzá? Mi fődte el előtte a rendszeres ellentmondásait? Nem találunk egyéb feleletet e kérdésekre, mint azt, melyre Schopenhauer életének története, szellemének mivolta s fejlődése tanít. E fölfogás a természet bizonyos költői szemléletére nyújt módot. Az egész természet e fölfogás világában megelevenedik, minden, ami van, él, mert minden akar... Csakhogy a költői felfogás eleve sége nem ad kárpótlást a logikai összefüggés fogyatékoságáért. Amíg a logikai törvények életben maradnak, addig az ilyen felfogás lehet egyéni világnézet, melyet az egyén sajátos észjárása valahogy összetart, de általános érvényességre nem tarthat számot.”³⁷ Alexander azt nem képes itt felismerni, hogy egy filozófiai mű nem feltétlenül logikai építmény – sok esetben az allegória többet mond el, mint a szabatos kifejezés: és ez a fajta bölcsélet mindig is jelen volt a filozófia történetében, gondoljunk csak Platón vagy Szent Ágoston filozófiájára, vagy éppen a francia felvilágosodás alakjainak szellemes stílusára. Sok igazság van abban is, amit Reviczky Schopenhauer és Hartmann viszonyáról mond: „Ugyancsak az akadémia feleljen érte, hogy Hartmann, ezt a reklámfilozófot, Schopenhauer tanainak e higítóját, aki úgy hasonlít megtagadott nagy mesteréhez, mint Marziasz Apollóhoz, egy füst alatt tárgyalja a század legnagyobb gondolkodójával. A filozófia e széltolója, aki Schopenhauert dilettáns filozófusnak nevezi s önéletrajzában Schopenhauer műveivel való megismerkedését csak futólag említi egy sorban. Alexandernél csaknem egyenrangúnak tűnik föl Az élet [!] mint akarat és képzet c. mű halhatatlan szerzőjével, holott nem tett egyebet, mint Schopenhauer tanait variálta, s igazságait elferdítette.”³⁸ Ha nem is egészen így igaz, az mindenesetre biztos, hogy Hartmann és Schopenhauer közt

³⁵ BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Debrecen, 1979. 313–314.

³⁶ REVICZKY Gyula, *Századunk pesszimizmusa*, 559.

³⁷ ALEXANDER Bernát, *A XIX. sz. pesszimizmusa*. Bp., 1884. 74.

³⁸ REVICZKY Gyula, *Századunk pesszimizmusa*, id. kiad. 561.

nagy különbség van: Hartmann éppen azzal kevesebb mesterénél, amit Alexander Bernát olyan mellékesnek tartott: hiányzik belőle az a szuggesztívó, ami a schopenhaueri műveknek a sajátja, az az írói véna, amely elfedi a logikai következetlenségeket, amitől élményt nyújtanak a frankfurti bölcsező munkái, s maradandóvá váltak általa, míg utánzóját hamar elfeledték.

Láthatjuk tehát, hogy a kor Schopenhauer-vitájában egyik félnek sem tudunk maradéktalanul igazat adni, mégpedig éppen alapvető nézetkülönbségük miatt: amit az egyik értékesnek tart, azt szükségszerűen érdektelennek veszi a másik: különbözőségük szempontjaik teljes másságából adódik.

Próbáljuk meg most értékelni mindazt, amit Schopenhauer és Reviczky kapcsolatáról eddig megtudhattunk, a költő esszéit tekintve. A legfontosabb az, hogy amint láttuk, Reviczky esszéista mivoltában is lírikus marad: alapvetően az esztétikai és morális kérdések érdeklik, s ezekben sem annyira az általános érvényű elvek felkutatása vezérli, mint a személyiség autoritásának a fellelése. Már kezdeti műveiben is megtalálható ez a tendencia: első jelentős elméleti alkotása, a *humor psychológiája* lényegében már ezen elv alapján épül fel. A külvilág Reviczkynek csak érzelmi alapon megközelíthető objektum marad: objektivitását mindössze az a feltételezés bizonyítja, hogy érző és szenvedő szubjektumokból áll: „Látni kell ezt a rafinírozott romlottságot, s mert közülünk egyik sem Jézus Krisztus, érezzük, hogy nekünk is részünk van benne: kétkedni mindenben s csak megszeretni ezeket a nyomorult, szánandó sorsra kárhozott teremtéseket.”³⁹ Már 1874-ben tehát, amikor ez az írás születik, készen áll Reviczky alapteóriája, aminek egyik jelentős része a részvét-etika, amely forrásának már itt a schopenhaueri etikát tekinti: „A humor közege a keresztény vallás legtisztább hamisítatlan alakjában – hirdetőjének ajkairól – vagy Schopenhauer bölcsészete egész keserű kétségbeesésében, ki a világot uraló egoizmus öntudatában felállította az új etika alaptételeit, és sarkalatos erényeknek mondta az igazságosság, szánalom s emberszeretet érzelmeit.”⁴⁰ A humorista az az ember, aki átérzi a szenvedést, és műveiben megjeleníti azt: csakhogy magas színvonalon. Humoristává csak a legjelentősebb alkotók válhatnak, a zsenik: „Mindezeknél fogva ne képzelje a humorista, hogy akárki megérti. Ő, mint Shakespeare mondaná, kaviár a nép számára.”⁴¹ Ez a Reviczky-féle elmélet másik sarkalatos pontja: az „elitáriánus művészetfelfogás”, ahogyan Jurij Davidov nevezi a schopenhaueri, nietzschei, Ortega-féle esztétikát. Reviczky és köre kezdettől fogva azon igyekszik, hogy „zsenialitásukat” nem csak nemzeti keretek között, hanem világirodalmi szinten is kamatoztatni tudják. Kimondott céljuk a „világköltő” cím elnyerése. Reviczky és társai levelezésében gyakran találunk erre példát, sőt egymást dicsőítő kritikáikban is használják ezt a kifejezést. A meg nem értett egyéniség, a nagy művész példája tartja életben irodalmi becsvágyukat, amely ezekben az időkben a nép-nemzeti iskola vezető szerepe miatt nem kaphatott elismerést a közönségtől. Azt is mondhatnánk, hogy Reviczkynek mind a humor-elmélethez, mind pedig a zsenitudathoz valósággal kapóra jött Schopenhauer filozófiája, aki hasonló elveket vallott, s így a magyar költő elméleti megalapozását találta meg az új típusú művészegyéniség körvonalazásához. Sajnos azonban

³⁹ REVICZKY Gyula, *A humor pszichológiája*, id. kiad. 469.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo. 473.

Reviczky Schopenhauer esetében is úgy járt el, mintha Shakespeare-rel, Turgeyevvel, Arannyal kellett volna bizonyítania igazát: ahelyett, hogy megpróbált volna ezen filozófiai alapon egy elméletileg következetes esztétikai irányvonalat követni, elméleti írásaiban is lírai egyéniség marad, innen-onnan összeszedett gondolatai sokszor csak a szlogen szintjén maradnak, s ebből fakad „világnézeteinek tételessége” is, amint arra Bori Imre felhívja a figyelmet: „Reviczky [...] megmaradt a schopenhaueri „befogadó ember” magatartásánál, különösen pályája első tíz esztendejében, ezért újszerűsége elsősorban a témává vált filozófia költői előadásában szemlélhető.”⁴² Világnézete is megmarad lírai, önvallomások alkotáinak fénykörében, amit azért sajnálhatunk, mert Reviczky tehetsége és főként népszerűsége folytán alkalmassá válhatott volna egy modernebb, európai irodalomszellemet kialakítására már a századvég megelőző két évtizedben.

Az ilyen feladatra azonban a költők közül is csak kevesen vállalkozhatnak: Reviczkyból végül is éppen az a fajta rendszeresség és alaposság hiányzott, amelyet annyira idegennek érzett magától, s amelynek talán szintén életrajzában kell keresnünk az okait. Amint azt már említettem, a költő tizenkilenc évesen döbbsent rá arra, hogy ő nem „igazi” Reviczky, hanem egy cselédlány törvénytelen fia, akit apja, a könnyelmű huszártiszt még csak nem is adoptált. Addig apja a hagyományos dzsentri-szellemben nevelte, s ezzel együtt természetesen a származásával járó gőgöt is „örökölte”. Életrajzi fogantatású művében, az *Apai örökségben* így ír: „Íly körülmények között Tiborban még gyerek korában az a homályos nézet támadt, hogy a világon csak kétféle emberek vannak; olyanok, akik semmit se tesznek, mulatnak és szórakoznak: ezek az urak, és olyanok, akik arcuk véres verejtékével keresik a mindennapi kenyeret: ezek a közönséges emberek.”⁴³ Ez az idézet is mutatja, hogy Reviczky az életben is bizonyos arisztokratizmussal viszonyult a többi emberhez, s ezt a magatartásmódot őrizte meg irodalmi ambíciói esetében is. Felsőbbrendűsége, zsenitudata aztán ahhoz vezetett, hogy költészetében, de különösen esszéiben hajlamos lett az individualitás túlhajtására, a zseni ösztönös tehetségének túlértékelésére, s ezzel együtt az alapos elméleti munka elvetésére. Lírai műveiben ez nem vezetett töréshez, elméleti munkáit viszont jelentősen befolyásolta: következetlenségei, önkényessége miatt nem tudta szervesen beépíteni a filozófiai alapokat esztétikájába, ami végül is így csak ígéretes kísérlet maradt, s hatását tekintve is inkább csak egzotikumával, különös hangvételével és témaválasztásával operált.

Mindezek ellenére vannak már a századvég modern irodalma felé mutató jellemzői is a Reviczky-féle esztétikum-felfogásnak. A lírikus-személyiség individualitása már Ady misztikus Énjének előképe, de legalábbis a Komjáthy-féle megváltó-szerep valamiféle előváltozata. A részvét-etika, a zsenitudat, az egyéniség szentimentális központba helyezése mind-mind közelebb vittek egy újfajta magyar költészet kiépüléséhez, s ebben ezek az esszék, tárcák is segítettek. A filozófia felbukkanása pedig, történjen az bármilyen felszínesen is, a Reviczky-oeuvre teoretikus részében valóban a modernitást és európai szellemet hangsúlyozta a kor szemében, mégha az esetek nagy többségében ellenséges lelkiületű kritikákat váltott is ki. Tétovázását, líraiságát a népies-nemzetit eszményítő irodalomtörténészek „gyöngöseségnek”, mi inkább specifikus jellemzőnek fogjuk fel. Egyszerűen nem válhatott Reviczky új Petőfivé, vagy Arannyá – nemcsak

⁴² BORI Imre, *A magyar irodalom modern irányai*. Ujvidék, 1985. 173.

⁴³ REVICZKY Gyula, *Apai örökség*. In *Reviczky Gyula összegyűjtött művei*. Bp., 1944. 239.

önmaga, a kor sem engedte volna ezt. Horváth Jánoséknak abban nincs igazuk, hogy a történelmi korokban ugyanolyan fellépést és viselkedési sémákat vártak el minden költőtől: egy politikai és gazdasági szempontból is hőskornak tekinthető éra költő-személyiségeinek a jellemzőit keresik egy minden szempontból megváltozott világ művészen. Értékeit is ezért nem lelik fel: más értékeket keresnek, s a meglévők felett elsiklanak, még hozzá úgy, hogy nem veszik észre, pontosan ők azok, akik nem értik meg a korszak követelményeit. A filozófia bevitele a költészetbe szemükben megbocsáthatatlan véték, az egészséges magyar lelkület megmételyezése.

Visszakanyarodva fejtegetéseink kezdetéhez, megállapíthatjuk: nem véletlen, hogy a magyar irodalom elveszett generációja nem „futotta ki” magát, nem élt lehetőségeivel: Értékelésükhöz feltétlenül hozzá kell számítanunk a kor szabta határokat is: ha, Varga Pál szavaival,⁴⁴ a népies-nemzeti iskola költői kettős kötöttségben éltek, úgy az elveszett nemzedék tagjai kettős szorításban: a hivatalos irodalom és saját, arisztokratikus esztétikai felfogásuk szorításában, amelyből nem tudtak menekülni: elvesztek valahol „Petőfi és Ady között.”

⁴⁴ VARGA Pál, *A népies-nemzeti irányú költői világgképének néhány problémája*. In It 1987/88. 402.